

DZIECIĘCA KULTURA GOTOWANIA OD KUCHNI

Anita Has-Tokarz, *Książki kucharskie i (około)kulinarne dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1989. Teksty – Funkcje – Konteksty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, ss. 391.

Od analiz biesiad ubogich dzieci (Jonca 1998: 89-94) po misterium łakomstwa (Papuzińska 1989: 135-142)¹ – tak zdaje się rysować zakres tematów podejmowanych już wielokrotnie w kontekście namysłu nad dzieckiem i szeroko pojmowaną kulturą jedzenia. Wkład w stan badań nad książką kulinarną i tekstami (około)kulinarnymi ma także Anita Has-Tokarz, która niejednokrotnie pochylała się nad różnymi aspektami tego zagadnienia (zob. m.in. Has-Tokarz 2011: 111-125; 2014: 81-106; 2016: 165-186). W swojej najnowszej monografii autorka koncentruje się na książkach kucharskich i (około)kulinarnych dla dzieci i młodzieży wydanych w Polsce w latach 1945–1989², skupiając się na ich ewolucji „w zakresie treści, formy edytorskiej i funkcji” (s. 21), uwzględniając kontekst historyczno-kulturowy, w ramach którego

analizowane teksty powstały. Autorka twierdzi, że:

Łącząc w jednym książki kucharskie i (około)kulinarne dla dzieci i młodzieży, zarówno te użytkowe, jak i te dalece literackie, podjęto zatem świadomą decyzję metodologiczną zakładającą, że posiadają one zbliżoną ramę pragmatyczną i mogą pełnić (w perspektywie odbiorcy) podobną funkcję – źródła informacji o przepisach i jedzeniu, a w związku z tym dadzą się zbadać za pomocą tych samych narzędzi (s. 33)³.

Badaczka wykorzystuje w głównej mierze perspektywę bibliologiczną, lecz recenzowana monografia ma charakter interdyscyplinarny – autorka sięga m.in. po metodologię z zakresu badań kulturowych. Z jednej strony więc Has-Tokarz skrupulatnie opisuje formalno-treściowe aspekty analizowanego materiału, wiele miejsca poświęcając na fachową analizę bibliologiczną, typograficzną, a także zwracając uwagę na warstwę ilustratorską tekstów. W tym kontekście warto wspomnieć, że w monografii umieszczono ponad 60 ilustracji.

Z drugiej strony, Has-Tokarz osadza analizowane teksty w bardzo szerokim kontekście kulturowym, wskazując czynniki determinujące ich ewolucję⁴. Taka prak-

¹ Joanna Papuzińska, opisując „drugi krąg wtajemniczenia literackiego” (wymieniając siedem grup zbiorów wartych przekazania dziecku, wprowadzających najmłodszych w „krąg dziedzictwa kulturowego ludzkości”), wyróżnia „dziecinne książki kucharskie, czyli kuchnię pełną cudów” (Papuzińska 2007: 42-43). Dziękuję Maciejowi Skowerze za zwrócenie uwagi na obecność książek kucharskich na liście Papuzińskiej.

² „Podstawową bazę źródłową stanowiły [...] książki kucharskie oraz upowszechniające wiedzę na temat kulinariów i żywienia adresowane do dzieci i młodzieży” (s. 33) Autorka sięga zatem nie tylko po książki kucharskie *sensu stricto*, ale także m.in. po czasopisma dla dzieci i młodzieży (dostarczające różnorodnych tekstów o charakterze kulinarnym, np. piosenek, opowiadań, reportaży, porad kulinarnych, przepisów) czy źródła o charakterze pamiętnikarskim.

³ W przypadku tekstów literackich należy jednak baczniej przyjrzeć się kategorii mimetycznego stylu odbioru (por. Ługowska 1998: 215).

⁴ Warto wspomnieć, że w pewnych partiach tekstu autorka podaje informacje o charakterze redundantnym, a niezwykle szeroko zarysowany kontekst kulturowy, w ramach którego osadza analizowane teksty, powoduje odbieganie od głównego toku wywodu. Pewne wątpliwości budzą czasem także wykorzystywane teorie badawcze czy proponowana terminologia, m.in. w odniesieniu do kategorii „bestsellera” (s. 316), który traktować należy jednak raczej jako swego rodzaju etykietę nadaną książce przez wydawcę, mającą sytuować ją w pewnej konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Należy więc zastanowić się, czy w kontekście książek kucharskich (uwzględnia-

tyka badawcza zasługuje na szczególne wyróżnienie, zwłaszcza w obliczu coraz częściej postulowanej potrzeby badań kulturowych nad literaturą (szerzej: kulturą) dziecięcą i młodzieżową (Czabanowska-Wróbel 2015: 329-340). W poszczególnych rozdziałach autorka przywołuje na prawach kontekstu kwestie związane z polityką społeczną, gospodarczą i kulturową i czynnikami wychowawczymi, literackimi i edukacyjnymi.

Has-Tokarz zaznacza, że w rodzimym stanie badań nad książką kucharską nie sposób odnaleźć zbyt wielu opracowań poświęconych podejmowanemu przez nią tematowi. Wspomina, że w syntetycznych opracowaniach historycznoliterackich skupionych na literaturze skierowanej do dziecięcego i młodzieżowego odbiorcy trudno znaleźć informacje bezpośrednio dotyczące książek kucharskich (s. 19). Nasuwa się tu oczywiście pytanie o typologię książek kucharskich dla dzieci (wraz z uwzględnieniem aspektów genologicznych i kwestii szerszych badań nad literaturą dziecięcą w ogóle). Nieobecność analizowanego materiału w polskich opracowaniach wynika zapewne z przyjętych przez ich autorów kryteriów literackości (książki kucharskie postrzegano więc jako teksty użytkowe, co lokowało je poza obszarem namysłu literaturoznawców)⁵. Dlatego też waga monografii jest trudna do przecenienia, gdyż stanowi ona gruntowną analizę obszaru badań, który nie doczekał się wcześniej należytej mu uwagi.

W związku z tym należy zadać pytanie o status zebranych przez Has-Tokarz tekstów – oscylują one bowiem między różnymi sytuacjami komunikacyjnymi i gatunkowymi, niejednokrotnie pełniąc różne funkcje – w monografii odnajdziemy więc

panoramę różnorodnych tekstów wpisujących się w dyskurs kulinograficzny: od tekstów użytkowych po literaturę piękną (w której pojawiają się motywy i wątki kulinarne), przy czym zdarzają się także utwory o charakterze hybrydycznym, czerpiące z różnych kodów gatunkowych. Co ciekawe, Has-Tokarz sama proponuje spojrzenie wykraczające poza klasyczne badania literaturoznawcze – traktuje bowiem książkę jako produkt, towar funkcjonujący na rynku książki. Autorka zwraca dzięki temu także uwagę m.in. na ekonomikę książki.

Przed przystąpieniem do analizy konkretnych tekstów zapowiedzianych w tytule monografii Has-Tokarz przedstawia zarys dziejów książek kucharskich dla dzieci i młodzieży na świecie (wykorzystując przykłady z kultury niemieckiej oraz amerykańskiej) i w Polsce, opisując zjawiska kulturowe bezpośrednio związane z kulturą jedzenia w wieku XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Choć autorka w sposób klarowny tłumaczy wybór tych właśnie dwóch kultur jako kontekstu dla rodzimego materiału, to jednak zastanowić się warto, czy istotnym (istotniejszym?) punktem odniesienia dla polskich tekstów i zjawisk kulturowych nie byłaby kultura rosyjska (z oczywistych względów politycznych). Nie ulega jednak wątpliwości, że wywód autorki przeprowadza czytelników przez mikrohistorię kultury jedzenia – Has-Tokarz opisuje bowiem najważniejsze zjawiska i trendy związane z kulinariami (skupia się więc m.in. na socjalizacyjnym charakterze zabawy w gotowanie czy przymyśle zabawkarskim), pozwalające na przyjrzenie się analizowanemu problemowi z perspektywy zarówno synchronicznej, jak i diachronicznej.

Wśród analizowanego materiału odnajdziemy teksty rodzime oraz przekłady; Has-Tokarz szczegółowo prezentuje przykłady książek kulinarnych i (około)kulinarnych dla dzieci i młodzieży, wybierając spośród nich teksty literackie i użytkowe (także popularnonaukowe), m.in. *Sto tysięcy dla czego: podróż po mieszkaniu* (1949) Michała Iljina; *Harcerską kuchnię* (1960) Feliksy

jąc zwłaszcza cezury zaproponowane przez autorkę) określenie to jest słuszne.

⁵ Por. koncepcje autonomizmu i uniwersalizmu w badaniach nad literaturą dla dzieci i młodzieży opisywane w pracy Jadwigi Szymkowskiej-Ruszały (Szymkowska-Ruszała 1990: 117-128). Dziękuję Maciejowi Skowerze za zasugerowanie tego opracowania.

Starzyńskiej i Marianny Głowińskiej; *Przez dziurkę od klucza* (1966) Krystyny Siesickiej; *Od Ananasa do Ziemniaka. Mały leksykon produktów spożywczych* (1970) Ireny Gumowskiej; *Cukiernię pod Pierozkiem i Wiśniami* (1976) Clare Compton czy *Nastolatki gotują* (1982) Sabiny Witkowskiej. Każdy z prezentowanych tekstów osadzony zostaje w kontekście historyczno-kulturowym, a powoływanie się przez autorkę m.in. na informacje z zakresu polityki wydawniczej, trendów wychowawczych, zmian społeczno-obyczajowych skutkuje traktowaniem tekstu jako warunkowanego kulturowo skomplikowanego systemu znaczeń. Co więcej, w rozważaniach swych Has-Tokarz przedstawia jedzenie jako istotny składnik kultury i wokół tego tematu tworzy rozbudowane mikrohistorie poszczególnych tytułów.

Dysertację zamyka opis dynamiki produkcji wydawniczej książek kucharskich i (około)kulinarnych dla dzieci i młodzieży w PRL opatrzone czytelnymi tabelami. Autorka przedstawia także tendencje rozwojowe interesujących ją publikacji po 1989 roku, prezentując najważniejsze współczesne zjawiska i trendy w obrębie badanego materiału.

Na wyszczególnienie zasługuje przedstawienie przez autorkę sposobu przeprowadzenia kwerend. Has-Tokarz szczegółowo opisuje proces pozyskiwania materiału do swoich badań, przedstawiając różnorodne źródła informacji i konsekwencje ich wykorzystania. Jest to ważne w przypadku tak specyficznego przedmiotu badań, który niejako wymusza szeroko zakrojone poszukiwanie źródeł. Na uwagę zasługuje także obszerna bibliografia (podzielona na źródła i opracowania), stanowiąca mikrokompendium bibliograficzne dla osób zainteresowanych badaniami nad kulinarnym „zwrotem tematycznym”. Propozycja Has-Tokarz wydaje się szczególnie interesująca z powodu swego rodzaju „przydatności badawczej”. Po pierwsze, prezentuje niezwykle istotne zagadnienie, jakim jest ewolucja książki dla dzieci – jej formy, treści i funkcji (czego przykładem m.in. opis interak-

tywnych książek-zabawek) – oraz „dziecięcej kultury jedzenia/gotowania”, w obrębie której dostrzec można bardzo istotne zjawiska kulturowe (np. gotowanie a role społeczne, dziecko jako konsument). Ukazuje jednocześnie różnorodność form i funkcji analizowanego materiału, który może mieć charakter edukacyjny, wychowawczy, socjalizujący, rozrywkowy czy propagandowy, co stanowi istotne ujęcie w badaniach nad tekstami przynależnymi do kultury i literatury dziecięcej. Po drugie, książka Has-Tokarz może stać się także przydatnym materiałem dla badaczy kultury Polskiej Ludowej, stanowi bowiem usystematyzowany przegląd zjawisk z zakresu „kultury jedzenia i gotowania” tamtych czasów.

KAMILA KOWALCZYK

Uniwersytet Wrocławski

Bibliografia

- CZABANOWSKA-WRÓBEL, A. (2015). *[Ta dziwna] instytucja zwana literaturą dla dzieci. Historia literatury dla dzieci w perspektywie kulturowej*. W: A. Łebkowska, W. Bolecki (red.), *Kulturowa historia literatury* (s. 329-340). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- HAS-TOKARZ, A. (2011). *Problematyka książki dla dzieci i młodzieży oraz jej odbioru w obszarze współczesnej bibliologii: o potrzebie badań interdyscyplinarnych*. W: D. Kuźmina (red.), *Bibliologia i informatologia* (s. 111-125). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- HAS-TOKARZ, A. (2014). *(S)konsumujemy male Conieco... Książki kucharskie dla dzieci i młodzieży (rekonesans)*. W: A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka w XXI wieku* (s. 81-106). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- HAS-TOKARZ, A. (2016). *Dziecięca kult(ura) gotowania. Rynek książek kucharskich dla dzieci i jego rola w kulinarnej emancypacji i socjalizacji kulturowej najmłodszych konsumentów*. W: A. Gemra (red.), *Literatura i kultura popularna. Między tradycją a nowatorstwem* (s. 165-186). Wrocław 2016: Pracownia Literatury i Kultury Popularnej oraz Nowych Mediów.
- JONCA, M. (1998). *Biesiada ubogich dzieł w literaturze XIX wieku*. W: P. Kowalski (red.), *Oczywisty urok biesiadowania* (s. 89-94). Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- ŁUGOWSKA, J. (1998). *Blady rosółek i paluszki Aspazji. Kod kulinarny w powieściach Małgorzaty Musierowicz*. W: P. Kowalski (red.), *Oczywisty urok biesiadowania* (s. 214-221). Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- PAPUZIŃSKA, J. (1989). *Misterium łakostwa*. W: J. Papuzińska, *Zatopione królestwo. O polskiej literaturze fantastycznej XX wieku dla dzieci i młodzieży* (s. 135-142). Warszawa: Nasza Księgarnia.
- PAPUZIŃSKA, J. (2007). *Dziecięce spotkania z literaturą*, Warszawa: Wydawnictwo Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej.
- SZYMKOWSKA-RUSZAŁA, J. (1990). *Koncepcje teoretyczne w badaniach nad literaturą dla dzieci i młodzieży po roku 1945*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie, (72), 117-128.